

Posle modernosti: građanin/ka izvan nacionalne države

Article by Aleksandra Savanović

October 14, 2021

Godina je 2074. u post-apokaliptičnoj Evropi i organizovani ljudski život kakav poznajemo prestao je da postoji. Ono što je preostalo od ljudske populacije raštrkano je širom kontinenta, obitavajući u nekoj vrsti hipotetičkog “prirodnog stanja” u različitim tipovima zajednica i plemena. Ovo je postavka serije Plemena Evrope, koja je početkom ove godine izašla u Netflixovoj produkciji, i koja se koristi mnogo puta upotrebljenom slikom u delima naučne fantastike: nakon neimenovane velike katastrofe čovečanstvo dramatično nazaduje vraćajući se u svoje pred-moderno stanje. Budućnost je tako zamišljena kao povratak u prošlost. Frederik Džejmson piše da naučna fantastika kao žanr često krije ovaj paradoks, ona otkriva da je budućnost u konačnici nezamisliva. Njena funkcija prema tome nije „da nam prikaže slike budućnosti (...) već radije da ostrani, oneobiči i restruktuirira iskustvo naše sadašnjosti“.

Plemena Evrope prema tome govore o sadašnjosti koja je preokupirana pitanjima identiteta i pripadanja, grupne lojalnosti i podeljenih odanosti. Njen osnovni motiv je potraga za (izgubljenom) zajednicom – zajednicom koja nam, kako je istakao Zigmunt Bauman, svima nedostaje u doba „velikog isključivanja“. Zanimljivo je međutim da ova budućnost ne poznaje nacije i što je još važnije, nacionalne države. U njoj nema ni drugih modernističkih institucija, nema moderne države, građana/ki, univerzalnih prava, itd. Prema tome, to je svet nakon (ili pre) modernosti, u kome raznorazne istorijske društvene i političke forme (od prvobitne zajednice do feudalnog gospodarstva i vojne diktature) postoje u isto vreme, jedna pored druge, i gde nema ni traga sekularnom ljudskom univerzalizmu tipičnom za moderno doba. Ukratko, serija otkriva našu nesposobnost da mislimo univerzalnost prava izvan okvira nacionalnih država.

Nacionalnost = državljanstvo

Andreas Vimer i Nina Glik Šiler u svom uticajnom eseju „Metodološki nacionalizam i izvan njega“ postavljaju tezu da je proces izgradnje nacije do te mere oblikovao diskurs društvenih nauka da su nacionalne države/društva shvaćene kao prirodne društvene i političke forme modernog sveta, odnosno da je modernost „izlivena u gvozdeni kavez nacionalizovanih država“. Ono što oni nazivaju „metodološki nacionalizam“ otkriva ovu naturalizaciju nacionalne države kao slepu tačku klasične teorije modernosti. Razumevanje nacionalnih država/društava kao prirodno datih objekata proučavanja, i modela nacionalne države kao jedinog mogućeg načina organizovanja politike, takođe je proizvelo i analitičko odvajanje između „nacije“ i „države“, a zatim i „nacije“ i „demokratije“, tako da je nacionalni okvir izgradnje moderne države i demokratije postao nevidljiv. Posledično, „nacija“ je shvaćena kao pitanje identiteta i pripadnosti, a „država“ kao suvereni sistem vladavine na određenoj teritoriji. Upravo zbog ovoga „nacionalizam se pojavljuje kao sila strana istoriji izgradnje zapadnih država. Umesto toga, on je projektovan na druge, na krvožedne balkanske vođe ili pripadnike afričkih plemena koji su postali nacionalisti. Izgradnja država Zapada je tako zamišljena kao ne-nacionalno, građansko, republičko i liberalno iskustvo“.

Benedikt Anderson međutim pokazuje da je moderna nacija uvek zamišljena zajednica, začeta u jeziku a ne u krvi, i koja je uprkos tome što je projektovana u istoriju, zapravo građena kao svestan i nameran politički projekat. Nikada nisu postojale neke očigledne nacionalne zajednice kojima je nacionalna država prirodno odgovarala, već je svaka morala biti izgrađena, često nasiljem i mukotrpnim procesom izgradnje nacije. Uprkos tome, zahvaljujući metodološkom nacionalizmu, nacija kao ključni omotač moderne države i demokratije, te njena stalna uloga u oblikovanju politika uključivanja i isključivanja, je zanemarena.

Prateći „propisani“ zapadni model, zadatak izgradnje uverljive nacionalne kulture viđen je kao prirodan efekat modernizacije, i kao takav je kopiran širom sveta tokom procesa dekolonijalizacije i kasnije, tranzicije post-socijalističkih zemalja. U svojoj knjizi Nacije i građani u Jugoslaviji, Igor Štiks obrazlaže zašto je upravo (etno)nacionalni okvir državljanstva i demokratije u njenim republikama bio jedan od ključnih faktora koji je doprineo dezintegraciji multinacionalne federacije. U skladu sa zapadnim putem u modernost, odnosno tranzicijom u liberalnu demokratiju i tržišnu ekonomiju, nacija je shvaćena kao jedini mogući okvir demokratizacije, a zakoni o državljanstvu su korišćeni kao sredstva za njeno uspostavljanje. Štiks pokazuje da je novo zakonodavstvo u skoro svim post-jugoslovenskim državama nudilo privilegovanu poziciju pripadnicima većinske nacije, bez obzira na njihovo mesto boravka, i posledično komplikovala proces naturalizacije za one koji joj nisu pripadali.

Our latest edition: Democracy Ever After? Perspectives on Power and Representation is out now.

It is available to read online & order straight to your door.

[READ & Order](#)

De-demokratizacija demokratije: demokratija vs. građanstvo

Očigledno je da režimi državljanstva u zapadnim nacionalnim državama igraju sličnu ulogu. Središnji paradoks današnjih liberalnih demokratija, prema Etjenu Balibar, je što moraju istovremeno da „umanjuju i potvrđuju“ znak jednakosti koji se stavlja između nacionalne pripadnosti i državljanstva. Stisnuti između sveprisutnog trans-nacionalnog kretanja kapitala i ljudi sa jedne, i nacionalno-ukorenjenog legitimiteta sa druge strane, one moraju da koriste kompleksne administrativne i prinudne aparate kako bi razlikovale između državljana i ne-državljana, perspektivnih i neadekvatnih aplikacija, onih koji pripadaju i onih koji su isključeni, onih koji mogu biti naturalizovani i „integrisani“ i onih koji će ostati stranci. Ne iznenađuje onda što nacionalni aspekt državljanstva igra značajnu, pa i najvažniju ulogu u ovom procesu. Da bi postala državljanica, a samim tim i nositeljka političkih prava, osoba mora da dokaže svoju lojalnost ne samo državi, već i naciji, između ostalog tako što će naučiti nacionalni jezik i tako što će se odreći svog prethodnog državljanstva. Proces izgradnje nacije, iako zamagljen birokratskim i građanskim jezikom, ostaje centralni kriterijum po kome se naturalizacija dozvoljava u sklopu zakona o državljanstvu (konačno, u velikoj većini evropskih država ius sanguini, prenošenje statusa državljanina „putem krvi“, sa roditelja na decu, je osnovna praksa).

Ipak, intenzivna globalizacija poslednjih tridesetak godina dovela je u pitanje navodno „autarhičnu“ nacionalnu državu koja je lako izjednačavale državljane, suvereni narod i pripadnike nacije, dok je širenje neoliberalne racionalnosti oslabilo solidarne veze čak i među članovima nacionalne grupe. Tokom poslednje decenije, udeo ne-državljana je značajno porastao širom Evrope, a neki od najupečatljivih slučajeva su Malta (sa 5,3% na 20,1%), Austrija (sa 11,8% na 16,6%), Island (sa 6,7% na 13,6%), Nemačka (sa 9,4% na 12,5%), i Irska (sa 11,8% na 13%). U kosmopolitskim gradovima udeo ne-državljana je još veći, svaki peti stanovnik Berlina i Barselone, i skoro svaki treći stanovnik Beča je ne-državljanin.

Zajedno sa globalnom ekonomskom integracijom i pojavom moćnih nadnacionalnih finansijskih institucija, ove tektonske promene neretko se navode kao dokaz o slabljenju nacionalnih država. Međutim, naš savremeni svet je više nego ikada svet nacionalnih država. One su se pokazale ne samo kao kompatibilne sa globalizacijom već njoj nužne. One su i dalje najznačajnije instance kroz koje se krize izazvane kapitalizmom adresiraju. Šta više, kako ističe Elen Meiksins Vud, diferencijacija društvenih uslova među nacionalnim ekonomijama, i očuvanje eksploataibilne jeftine radne snage, koje nacionalne države održavaju, upravo su one sile koje guraju globalizaciju napred. Prema tome, prikladnije je govoriti o njihovoj rekonfiguraciji nego o njihovoj propasti.

Za Balibara, koncepti građanstva i demokratije su neodvojivo povezani, ipak u srcu institucije građanstva nalazi se kontradikcija u odnosu spram demokratije. Kao univerzalna kategorija koja implicira jednaka prava za sve, moderna ideja državljanstva, odnosno građanstva suprotstavlja se njegovoj „realno-postojećoj“ nacionalnoj formi. Državljanstvo (građanstvo) kao „večna ideja“ pretpostavlja stalan pokret ka univerzalizaciji i osvajanju prava, kao i suštinsku nedovršenost pojma „naroda“ kao političkog tela, dok demokratija, čija je funkcija da očuva određenu definiciju državljanstva postaje nesposobna da se odupre svojoj sopstvenoj de-demokratizaciji.

Kontingentan karakter državljanstva koji se nazire u ovom „demokratskom paradoksu“ je do sada u velikoj meri ostao nevidljiv zato što su „u modernom periodu pojmovi državljanstva i nacionalnosti bili praktično identični, što je bila temeljna jednačina moderne republikanske države“. Sa demografskim promenama koje donosi globalizacija, postaje jasno da je ova jednačina istorijski određena, suštinski nestabilna i krhka, podložna uništenju i reformulaciji, te da nacionalni identitet ne doprinosi nužno jedinstvu zajednice građana.

De-demokratizacija demokratije: klase građana

Razvoj modernog građanstva je bio usko povezan sa progresivnim širenjem prava, jednako u kvalitativnom smislu – od civilnih do političkih i socijalnih prava – i u smislu obuhvata onih koji se smatraju njihovim legitimnim nosiocima. Neoliberalna demontaža države blagostanja simultanim procesima deregulacije, privatizacije i individualizacije, obrnula je njegov razvojni pravac, čime je sužen domet socijalnih prava, a građanin je preinačen u građanina-preduzetnika.

Penetracija neoliberalne racionalnosti u politički prostor, rečima Vendi Braun, „proizvodi subjekte, forme građanstva i ponašanja, i novu organizaciju društvenog“. Ono što ona naziva „de-demokratizacijom demokratije“ podrazumeva širenje i prostiranje tržišnih

vrednosti u prethodno ne-ekonomske domene, tako da svo ljudsko i institucionalno delovanje postaje „racionalno preduzetničko delovanje, koje se sprovodi prema računici korisnosti“. Na taj način neoliberalizam briše razliku između moralnog i ekonomskog ponašanja i postavlja moralnost kao pitanje racionalne odluke: „Potpuno ostvareno neoliberalno građanstvo bilo bi suprotno od javno nastrojenog; zaista, ono bi jedva i postojalo kao javnost“. I sama država se transformiše, ona ne samo da odgovara na potrebe tržišta već se i sama ponaša kao tržišni akter, naglašavajući zdravlje i rast ekonomije kao osnovu svoje legitimnosti. Braun zaključuje da uzeti zajedno, ovi procesi vode smrti liberalne demokratije, i to time što brišu razdvajanje između ekonomije i političkog uređenja tako da politički principi jednakosti i slobode više ne predstavljaju alternativne društvene i moralne referentne tačke onima koje dolaze iz kapitalističkog poretka.

Jedna od posledica ovakve rekonfiguracije države je i komodifikacija državljanstva te transformacija države u davaoca usluga po ugledu na kapitalističke kompanije, što dodatno slabi njegove već porodne političke aspekte. Državljanstvo sve više postaje vrste Polanjijske „fiktivne robe“, kao rad i zemlja, ono se proizvodi van tržišta, ali se svejedno podvrgava njegovim pravilima. U mnogim evropskim zemljama (Malta, Portugalija, Španija, Grčka, Letonija, Bugarska, Velika Britanija, Crna Gora), boravak pa čak i samo državljanstvo je moguće kupiti, bilo direktno ili investicijom u propisanim iznosima i sektorima, kroz tzv. programe državljanstvo-putem-investicije odnosno zlatna viza. U Portugaliji, prvoj zemlji EU koja je uvela ovu „uslugu“ 2012. godine, boravišna dozvola se može obezbediti na nekoliko načina (transferom kapitala u iznosu od najmanje milion evra, kupovinom nekretnine vredne najmanje 500 hiljada evra itd.) a državljanstvo nakon pet godina obnovljenih boravišnih dozvola kroz proces naturalizacije. Ovaj sektor već je nazvan „industrija investitorske imigracije“ sa mnogobrojnim konsultantskim firmama, koje se jednostavno mogu pronaći na internetu, i koje nude stručnu podršku za dobijanje zlatnih viza.

Kako je već pomenuto, proces naturalizacije je najgušće regulisan aspekt zakona o državljanstvu. Da bi se prilagodile povećanom uplivu stranaca na svoju (nacionalnu) teritoriju, države su razvile mnoštvo statusa „ispod“ statusa državljanina (privremeni i trajni boravak, izbeglice, azilanti, sezonski radnici itd.), svaki sa zasebnim obimom prava i obaveza. Time su efektivno uvele klase građana, čija će se upotreba i diversifikacija, po svemu sudeći, samo uvećavati. Koncepti o kojima se u poslednje vreme mnogo priča, kao što su „cloud community“ i njemu pripadajuće „digitalno državljanstvo“ i „nacija-kao-usluga“ a koji državu redefinišu kao platformu digitalni servisa, društvenih i kulturnih vrednosti i/ili ekonomskih pravila su već u upotrebi. Estonija je pionir ovog trenda sa uslugom e-boravka, koja osobi dozvoljava da posluje kao estonski državljanica ali bez standardnih prednosti, kao što je pravo da zapravo fizički boravi u zemlji. Druge zemlje, kao što su Hrvatska i Srbija, uvodi zakone kojima olakšavaju lakši pristup boravišnim dozvolama takozvanim „digitalnim nomadima“: Državljanici trećih zemalja koji rade poslove preko interneta ili imaju kompanije registrovane izvan Hrvatske mogu da dobiju boravišnu dozvolu na period od godinu dana, koji ne može da bude produžen, ali za koji se može ponovo prijaviti, šest meseci nakon što je prethodna dozvola istekla.

Demokratije bez građana?

U filmu Totalni opoziv, blokbasteru iz 2012. godine, čija je radnja smeštena u 21. vek,

građani Kolonije, koja se nalazi u današnjoj Australiji, svakodnevno putuju gravitacionim liftom kroz Zemljinu koru do jedinog drugog naseljivog mesta na planeti, u zapadnoj Evropi, gde odlaze na posao. Ovaj scenario vrlo je sličan našim savremenim prilikama: mnogobrojni su oni koji bilo fizički bilo virtuelno, redovno prelaze nacionalne granice da nađu zaposlenje.

Ovaj fenomen postao je očigledan na početku korona krize. Uprkos zatvorenim granicama, posebni vazdušni i železnički koridori su organizovani kako bi sezonski radnici iz Rumunije došli u Nemačku i Austriju. Ovaj novi tip mobilnih migranta predstavlja rastući deo evropske radne snage, naročito u sektorima poljoprivrede i brige. Prema jednom skorijem izveštaju, oko polovine svih poljoprivrednih radnika u Italiji čine legalni sezonski radnici, ilegalni imigranti i građani šengen zone koji rade „na crno“, dok se Nemačka skoro u potpunosti oslanja na inter-EU migracije kako bi zadovoljila svoju potrebu za poljoprivrednim sezonskim radnicima. U Austriji radnici iz Rumunije i Slovačke rade na oko 80% poslova u sektoru brige.

Sa prelaskom na „rad od kuće“, čija je upotreba ubrzana pandemijom, mogućnost kapitala da zapošljava izvan nacionalnog tržišta rada proširiće se i na druge sektore. Globalizacija tržišta rada i njegovo širenje na kancelarijske poslove najjače će se osetiti među srednjom klasom bogatih država. Kao i „plavi okovratnici“ pre njih, ovi radnici će možda početi da sumnjaju u prednosti globalizacije i na sličan način postati podložni anti-imigrantskim „uzeli su nam poslove“ narativima, čime će ojačati desne političke snage i doprineti donošenju restriktivnijih migrantskih politika. Branko Milanović predviđa da će ovaj trend sa svoje strane učiniti jeftinija mesta za život atraktivnijima, ali i podložnijima imigraciji, fenomen koji već možemo da primetimo u slučaju „digitalnih nomada“.

Ove tendencije – sveprisutnost ne-državljana i mobilnih migrantskih radnika, neoliberalna transformacija države i državljanstva, kao i rastuća upotreba rangova građanstva – sve nakalemjene na okvir nacionalne demokratije, ocrtavaju prilično distopijsku sliku. Pokušaj „materijalnih“ demokratija da sačuvaju nacionalnu definiciju državljanstva može implicirati da će značajni delovi njihovih populacija, oni koji ih sezonski, privremeno ili stalno nastanjuju, ili rade u njihovom zakonodavnom okviru, biti ne-državljeni, ili čak i ne-rezidenti. U isto vreme, neki drugi moći će da uživaju u prednostima kupljenim na „tržištu državljanstva“, da li u smislu statusa punog državljanstva ili nekom do njegovih užih varijanti. Sa rastućim brojem apatrida, ili onih koji imaju samo ograničena građanska prava (budući da nisu državljani), status građanina može prestati da bude shvaćen kao univerzalna kategorija. Ovakvi izgledi zvuče naročito zabrinjavajuće kada se posmatraju u svetlu klimatske krize, koja vrlo lako može značiti raspad političkih struktura u pogodnim oblastima i masovne migracije.

Dok Plemena Evrope predstavljaju izmišljeni scenario o mogućoj budućnosti, danas svedočimo nečemu što možda zvuči kao fikcija, ali postaje realnost galopirajućom brzinom: u pitanju je dolazak nove vrste „demokratije“, „demokratije bez građana“, gde je pun građanski status shvaćen kao ekskluzivna kategorija – luksuzna „roba“ koja nije dostupna svakome (razvoj koji je već predočen u ideji „iliberalne demokratije“). Ali da li će ovi sistemi zaista moći da se zovu demokratijama? Ili će pre institucionalizovati nove forme aparthejda? (nemojmo zaboraviti da su, sve dok nisu delegitimizovani, stari aparthejd režimi takođe bili nazivani pravim demokratijama).

Prema tome, možemo li da sanjamo o drugačijoj budućnosti, čak i kada, kako kaže

Džejmson, ne možemo da je zamislamo? Svakako možemo pokušati. Kako modernistička ideja univerzalnih prava izgleda da više ne pronalazi svoj izraz u okviru nacionalnih država, da li bi trebalo da razmišljamo o alternativama? Nadnacionalna struktura EU u Evropi često je viđena kao jedna od njih. Ipak, ovakvo viđenje deluje promašeno. Kao i Federacija u Zvezdanim stazama, da se setimo još jednog primera poznate, iako utopijske budućnosti, EU je u suštini samo produžetak nacionalnog modela – nju karakterišu tvrde, nepremostive granice, ekskluzivni (i isključujući) identiteti i zahtev za ultimativnom odanošću naciji (ili Federaciji), da ne spominjemo njene imperijalističke i neo-kolonijalne aspekte. Nakon svega, EU jeste, u svojoj suštini, nedemokratska formacija, ona je unija (nacionalnih) država, a ne njenih građana/naroda. Ipak, ovo ne znači nužno da ona ne može imati ulogu, tim pre ako postane saveznica u borbama oko značenja demokratije i državljanstva koje nas čekaju: Evropska Unija može pomoći u procesu transformacije, naročito ako se i sama transformiše, međutim ne bi trebalo da bude shvaćena kao željeni cilj ili rezultat ove transformacije.

Drugi imaginarijumi ipak deluju perspektivnije. Na primer, rastući značaj gradova koji koriste municipalističke pristupe kako bi proširili demokratsku participaciju (takođe, uključujući ne-državljanke) i ponovo uveli javno vlasništvo i kontrolu nad ključnom infrastrukturom i uslugama. Saveznički ovima su i pokušaji da se ekonomska aktivnost organizuje oko principa zajedničkih dobara i ekonomske demokratije koji zastupaju demokratsko upravljanje prirodnim, kulturnim i izgrađenim resursima i infrastrukturama koje premošćavaju granice i nacionalne interese i podrazumevaju stvaranje novih formi političkih poredaka izvan nacije i nacionalnog državljanstva/građanstva. U kontekstu ekološke krize, demokratsko vlasništvo i upravljanje resursima čini se naročito bitno za pokušaje da se u pitanje dovede kapitalistička paradigma beskrajnog rasta. Na kraju, ako sve ove tendencije signaliziraju kraj modernosti, na nama je da se borimo za ono što dolazi posle, koje njene ideje i institucije treba da zadržimo, a koje je bolje napustiti.

Saša Savanović is an independent researcher, author, editor and writer. She is a member of Belgrade-based zajednicko.org, a research collective which explores post-capitalist economic paradigms, from economic democratisation, to commons-based economy and degrowth, as well as contemporary transformations of labour, state and citizenship. Her first novel *Deseti život* (Life no. 10) was published in 2018, and was shortlisted for the annual NIN award, the most prestigious literary award in Serbia.

Published October 14, 2021

Article in Serbian

Translation available in Armenian, English, Russian

Published in the *Green European Journal*

Downloaded from <https://www.greeneuropeanjournal.eu/posle-modernosti-gradanin-ka-izvan-nacionalne-drzave/>

The Green European Journal offers analysis on current affairs, political ecology and the struggle for an alternative Europe. In print and online, the journal works to create an inclusive, multilingual and independent media space.

Sign up to the newsletter to receive our monthly Editor's Picks.